

Arven fra Atatürk: Tyrkiets udenrigspolitik siden osmannernes kollaps

Af **Mogens Pelt**

Hovedlinjerne i Tyrkiets moderne udenrigspolitik har rødder i Det Osmanniske Riges nederlag i Første Verdenskrig og dets efterfølgende opløsning.

Aftalerne og retorikken, som blev vedtaget ved afslutningen af Første Verdenskrig og opløsningen af Osmannerriget, har dannet grundlag for den retorik, magtpolitik og selvforståelse, der stadig præger Tyrkiets udenrigspolitik i dag. For at forstå Tyrkiets ageren i det internationale landskab, skal man 100 år tilbage til etableringen af staten, vi i dag forstår som Tyrkiet.

30. oktober 1918 indgik Det Osmanniske Rige en våbenhvileaftale med Ententemagterne Storbritannien, Frankrig, Serbien, Belgien, Italien, Rusland, Japan og Kina på det britiske krigsskib Agamenon i havnen Mudros

på den græske ø Lemnos. Det skete knap 14 dage før kampene på Vestfronten ophørte.

Ligesom Centralmagternes øvrige allierede blev Den Osmanniske Rige stillet over for fredsvilkår, som i store dele af den lokale opinion blev opfattet som et diktat og en straffeforanstaltning. Mens Bulgarien, Tyskland, Ungarn og Østrig indgik deres respektive fredsaftaler i 1919, fulgte Det Osmanniske Rige trop 10. august 1920 gennem underskrivelsen af den såkaldte Sèvres-traktat. På det tidspunkt havde riget allerede mistet sine territorier i Mellemøsten, men Sèvres-traktaten krævede, at riget derudover afstod store områder i dets tilbageværende hovedland, Anatolien, dels til de europæiske magter Frankrig, Grækenland og Italien, dels til rigets religiøse og etniske minoriteter armenierne og kurderne.

Mogens Pelt er lektor i moderne historie ved Saxo-Instituttet, Københavns Universitet, og ekspert i Sydøsteuropa og Mellemøsten. Han er cand.mag. et art. i historie, moderne græsk og latin, samt ph.d. og dr.phil., og har været gæsteforsker ved Princeton University i USA.

Mogens Pelt har skrevet flere bøger om tyrkisk og græsk politik og historie.

Det første revision af den nye verdensorden

Den indre modstand var imidlertid så stor, at der allerede i begyndelsen af 1919 opstod en betydelig guerilla-aktivitet, der i løbet af de følgende tre år udvikledes til en regulær hær, der var i stand til at drive de fremmede magter ud og undertvinge de armeniske og kurdiske minoriteter. Med Mustafa Kemal (den senere Atatürk) i spidsen lykkedes det 23. juli 1923 den nye regering at få Vestmagterne til at indgå en ny fredsaf tale, Lausannefreden, der omgjorde Sèvres-traktaten og sikrede Tyrkiet fuld suverænitet i det anatolske hovedland samt i Østthrakien. På den måde lykkedes det Tyrkiet at få revideret Paris-aftalekomplekset mere end 10 år før Hitler tog sagen i egen hånd og førte Tyskland ud af Versailles-traktatens begrænsninger.

Dette fik betydelige implikationer for fremtiden. Omgørelsen af Sèvres-traktaten gjorde det muligt for Tyrkiet at træde ud af tabernationernes kreds og føre en udenrigspolitik, der var frigjort fra krav om revisioner fra en insisterende hjemlig opinion. På den måde lykkedes det også at modstå ydre og indre pres for at tilslutte sig Tyskland, den stærkeste og mest aktive aktør blandt de stater, der stræbte efter at omgøre den europæiske orden, der var etableret gennem Versaillesaftalerne. Rækkevidden af Tyrkiets frihed på dette område illustreres måske bedst ved at rette opmærksomheden mod Bulgarien, Ungarn og Østrig, der alle trådte ind i Hitlers krig, og ved krigens afslutning

kom under sovjetisk besættelse. Af samme årsag blev det derfor også muligt for Tyrkiet at slutte sig til Vesten efter krigen – et valg, som hverken Bulgarien, Ungarn eller Østrig havde. Landet blev medlem af Europarådet i 1950, af NATO i 1952 og associeret medlem af EF i 1963. Denne tidlige og dybe forankring i det vestlige stats- og sikkerhedssystem havde næppe været mulig uden en omgørelse af Sèvres-traktaten.

Grundlag for etnisk udrensning

Lausannefreden indebar også international støtte til en befolkningspolitik, der oprindeligt var iværksat af den ungtyrkiske regering, som regerede i årene 1913-1918. Den stræbte efter at skabe en homogen befolkning baseret på muslimsk og tyrkisk identitet. Det gjorde rigets store kristne befolkning til et inkompatibelt element, og det er i det lys, vi skal forstå de tyrkiske krav om tvungen befolkningsudveksling mellem Tyrkiet og Grækenland. En aftale herom blev indgået i Lausanne og betød, at omkring 1,5 millioner græsk-ortodokse blev forvist fra Tyrkiet, mens omkring 400.000 muslimer måtte forlade Grækenland.

På grund af kontinuiteten mellem ungtyrkernes og den nye tyrkiske regerings hensigter på dette felt kan Lausannefreden også læses som en de facto-ankendelse af en befolkningspolitik, som omfattede fordrivelser af græsk-ortodokse i sommeren 1914 fra Anatoliens vestkyst samt det armeniske folkedrab i 1915.

Både ungtyrkernes og kemalisternes forsøg på at assimilere den kurdiske

befolkning udspringer af samme politik, og på den måde har Lausannefreden været afgørende for udviklingen af relationerne mellem staten og den kurdiske befolkning. Det har også været en medvirkende årsag til, at krav om anerkendelse af kurdisk sprog og kultur kan fremstilles som en eksistentiel trussel mod den tyrkiske stat og nation. Heri finder vi årsagerne til, at der skulle gå mere end et halvt århundrede, før det armenske folkedrab begyndte at blive et væsentligt tema i international debat. Dertil kommer,

Tyrkiet ønsker at vise, at landet principielt nægter at lade sig kue - heller ikke af USA.

at anerkendelse af deportationerne og massakrerne på armenierne som et folkedrab stadig møder modstand i Tyrkiet.

Regionale stormagtsdrømme

Det Osmanniske Riges nederlag i krigen og Lausannefreden skabte også et sidste og vigtigt grundvilkår for den tyrkiske udenrigspolitik: Det drejer sig om forholdet mellem Tyrkiets faktiske placering i magthierarkiet mellem staterne og skiftende regeringernes syn på, hvad Tyrkiets placering burde være – og dermed også, hvad der tilkommer landet af indflydelse uden for dets grænser.

Selvom Lausanne-aftalen traditionelt betragtes som en afgørende milepæl – og sejr – i kampen for tyrkisk national suverænitet og for at sikre landet en plads blandt nationerne, gælder dette først og fremmest, når

den holdes op mod Sèvres-traktaten. Hvis den holdes op mod de vigtigste mål, som ungtyrkerne i årene før og under krigen, står Lausanne-aftalen som en sølle erstatning.

Det ene af de ungtyrkiske krigsmål sigtede mod at bevare Det Osmanniske Riges besiddelser, altså de områder, som omfatter det nuværende Tyrkiet, Irak, Libanon, Syrien, Jordan, Palæstina/Israel, Yemen samt Hejaz - den vestlige del af dagens Saudi-Arabien, hvor Mekka og Medina ligger.

Derover krævede man de nuværende græske øer langs den tyrkiske vestkyst tilbage. De var blevet afstået til Grækenland i 1913 efter osmannernes nederlag i Balkankrigene.

Det andet krigsmål var pantyrkisk, og var snævert forbundet med forventningerne til Ruslands – og siden Sovjetunionens – svigtende territoriale sammenhængskraft. Det var først i kølvandet på Den Russiske Revolution, at ungtyrkerne begyndte at se mod øst og udvikle forestillinger om at overtage de store tyrkisk-befolkede områder fra tsarens gamle rige.

Det fremføres ofte, at med oprettelsen af Den Tyrkiske Republik i 1923 slog landet ind på en udenrigspolitik, der var styret af hensyn, der fulgte Atatürks berømte 1931-maksime ”Yurtta sulh, cihanda sulh” (fred hjemme, fred i verden), det vil sige en politik, der afstod fra at udfordre den herskende internationale orden. Alligevel findes der flere eksempler på tyrkiske krav til ændring af status quo allerede mens Atatürk levede. Det vigtigste er de vellykkede bestræbel-

ser i årene 1936-39 på at indlemme Hatay-provinsen i det sydlige Tyrkiet. Det resulterede i Alexandretta-spørgsmålet, som betegner Tyrkiets anstrengte forhold til dets arabiske nabolande, især Syrien, som også gjorde krav på området.

Aktivistisk udenrigspolitik

En tyrkisk udsending blev i 1941 spurgt af lederen af den politiske afdeling af det tyske udenrigsministerium, Ernst Woermann, om Atatürks maksime ”fred hjemme, fred i verden” stadig gjaldt. Svaret lød, at det var møntet på en ganske bestemt kontekst, nemlig det forhold, at Tyrkiet i 1931 var for svagt til at kunne udfordre status quo. Anderledes forholdt det sig i 1941, forklarede udsendingen Nuri Pasha. Der var ikke tale om hvem som helst. Nuri var bror til den afdøde Enver Pasha, en af landets tre magtfulde ledere under krigen, og den, som stod det Det Tyske Kejserriges nærmest. Anledningen for samtalen var et møde, som handlede om tyrkisk krigsdeltagelse på tysk side. Som en modydelse havde Nuri Pasha områder i Sovjetunionen på sin liste – ligesom Nordirak og områderne omkring Aleppo i Syrien blev nævnt.

Tysklands nederlag ved Stalingrad i 1943 fik Ankara til at stille sine pantyrkiske ambitioner på pause, og regeringen lod fremstående pantyrkiske politikere og militærfolk fængsle – herunder Alparslan Türkes, den senere grundlægger af partiet MHP (Nationalistbevægelsens parti) – det nuværende regeringspartis, AKP (Ret-

færdighed- og udviklingspartiet), nærmeste politiske allierede.

I kølvandet på afviklingen af de franske og britiske mandater dukkede Mellemøsten atter op som et mål for ekspansion af tyrkisk magt og indflydelse. I årene umiddelbart efter, at Tyrkiet blev medlem af NATO, gjorde Ankara det således klart, at man nærede ambitioner om at gøre Tyrkiet til hjørnestenen i en alliance, der skulle knytte de arabiske stater til NATO. Denne alliance er kendt som Bagdadpagten. Forsøget på at ændre status quo gav bagslag og endte i stedet med at styrke den panarabisme, som Egyptens leder Gamal Abdul Nasser stod for, ligesom det førte til en forøgelse af Sovjetunionens indflydelse i regionen – ikke mindst i Syrien og Egypten, Tyrkiets to rivaler. Nederlaget var af et sådant omfang, at det må ses som én blandt flere årsager til, at militæret væltede regeringen i 1960 og lod premierminister Adnan Menderes hænge året efter.

I de følgende årtier var tyrkisk udenrigspolitik aktivisme først og fremmest rettet mod Cypern, som bragte landet af randen på krig med NATO-medlemmet Grækenland både i 1963-64 og i 1974. I begge tilfælde førte det til spændinger inden for den vestlige alliance og til en krise i forholdet til USA, der i årene 1975-78 etablerede en våbenembargo mod Ankara som reaktion på Tyrkiets besættelse af det nordlige Cypern.

Storpolitisk magtfrisættelse

Murens fald åbnede på ny for pantyrkiske ambitioner. I løbet af 1990'er-

ne indledte Ankara en diplomatisk offensiv over for en række tidligere sovjetrepublikker med tyrkisktalende befolkninger; man lancerede også initiativer, der skulle knytte landene omkring Sortehavet tættere til hinanden – gerne med Ankara som hjørnesten. Mens Tyrkiet engagerede sig diplomatisk i Aserbajdsjan omkring Nagorno-Karabakh, hvor tyrkerne tog aserbajdsjanernes side mod armenierne, forsynede landet de bosniske muslimer med penge og våben under krigen i det tidligere Jugoslavien.

Hvis vi sammenholder denne forhistorie med AKP-regeringens udenrigspolitik siden 2002, er der mange lighedspunkter; først og fremmest i forsøgene på at styrke Tyrkiets position i landene i nærområdet og etablere sig som en regional stormagt. Målet har, som tidligere, været at ændre status quo og give Tyrkiet den magtpolitiske position, man i Ankara mener, svarer til landets reelle styrke – og hvad dets historiske arv tilskriver det.

Men retorikken har været anderledes. Overfor Mellemøsten har Ankara forsøgt at lancere sig som en velgørende hegemon med påstande om, at den fælles osmanniske fortid forener Tyrkiet og muslimerne i den arabiske verden i et særligt værdifællesskab. Denne tilgang bragte fremgang for tyrkiske interesser i det første årti af det ny årtusinde og så ud til at bekræfte påstanden om, at Tyrkiets var i den enestående position, at landet kunne ekspandere sin indflydelse i regionen på soft power alene gennem en politik, der hvilede på 'nul problemer med

naboerne'. Men de arabiske revolutioner i begyndelsen af det andet årti tvang Ankara til at vælge side, og Tyrkiet fik nu masser af problemer med naboerne.

På den måde minder præsident Recep Tayyip Erdogans position i dag om Adnan Menderes' situation i 1950'erne, hvis forsøg på at gennemtvinge sin politik over for Syrien udløste modstand hos Tyrkiets arabiske rivaler og bragte landet på konfrontationskurs med stormagterne.

Samme retorik, ny kontekst

Forskellen er den internationale kontekst. I 1950'erne måtte Tyrkiet følge Den Kolde Krigs spilleregler og vige for sovjetisk pres, efter at Washington gjorde det klart, at man ikke var rede til en storkrig over Syrien. Med Den Kolde Krigs ophør er reglerne blev mindre stramme, og det er blevet lettere at finde albuenum til at føre sin egen kurs. Dette er tydeligst i Syrien, hvor Tyrkiet prioriterer sine nationale interesser over hensynet til alliancepartneren USA i et sådant omfang, at Ankara er villig til at samarbejde med Rusland.

Den tyrkiske begrundelse bygger på en retorik, som er hentet fra kampen mod Sèvres-traktaten. Den hævder, at de syriske kurdiske grupperinger (PYD og YPG) udgør en trussel mod Tyrkiets enhed, fordi de i bund og grund er afdelinger af den indre fjende, det politiske og militære Kurdistans Arbejderparti (PKK), og at disse står i ledtog med fremmede magter – in casu USA, som støtter de nævnte syrisk-kurdiske grup-

peringer. Den form for begrundelser kan genkendes i retorikken fra Cypern-problemet, hvor det yderste argument lyder, at et græsk Cypern vil være en trussel mod Tyrkiets eksistens, sådan som Grækenland var det i årene, hvor Sèvres-traktaten tillod græsk overhøjhed over det vestlige Lilleasien.

Men der er mere i det: Det er også et udtryk for, at Tyrkiet ønsker at vise, at landet principielt nægter at lade sig kue – heller ikke af USA. På den måde kan man demonstrere, at Tyrkiet er en regional stormagt med egne legitime interesser, og at landet har krav

S Skiftende regeringer i Ankara har ønsket at fremstille Tyrkiet som en magt med fredelige hensigter, der agtede at indrette sig efter de internationale spilleregler.

på at blive anerkendt som en magt på den internationale scene i sin egen ret. Dette er en optrapning i forhold til tidligere, og forklaringen må søges i det forhold, at Tyrkiet gennem de seneste snart 20 år har gennemgået en økonomisk og social forvandling, der bragt landet højt op listen over mellemstore og store stater.

De seneste par års politik over for USA skal måske også søges i Erdogans galleri af forestillede og virkelige fjender. Vestens lunke fordømmelse af det mislykkede kupforsøg i juli 2016 har lejlighedsvis givet Erdogan anledning til at hævde, at USA stod i ledtog med kupmagerne. Og der findes analyser, der hævder, at indkøbet af S-400-raketter i Rusland er et udtryk for mistillid til både USA og det tyrkiske luft-

våben: Erdogan vil have raketter, der kan skyde amerikanskbyggede fly ned, hvis luftvåbnet atter, som det gjorde i 2016, skulle sende sine F-16-jagere på vingerne for at bombe politiske mål i Ankara.

Lausannefredens effekt falmer

I forhold til Sèvres-traktaten og Lausannefreden har tyrkisk udenrigspolitik i de seneste snart 100 år primært været præget af kontinuitet. Bag de skiftende retoriske facader gemmer der sig en realpolitik, der udspringer af, at Lausannefreden gav Tyrkiet grænser, der i længden var for snævre i forhold til den styrke, man mente tilkom landet. Når Lausannefreden ikke har været genstand for eksplicit kritik i nævneværdigt

omfang – med Erdogan som en vigtig undtagelse – er det, fordi Sèvres-aftalen har kunnet fungere som en stedfortræder for ’naturlig’ kritik af Lausannefreden. Således er forsøg på at begrænse statens handlerum blevet fremstillet som udtryk for hensigter, som forbindes med Sèvres-traktaten som konspiration mellem indre og ydre fjender, der vil opsplitte statens og nationens enhed.

Behovet for en ’stedfortræder’ hænger sammen med, at i den fortælling om den tyrkiske nations fødsel, som enhver tyrker er vokset op med, udgør Lausannefreden ’den lykkelige slutning’ på et langt epos. Man gjorde landet fri for fremmed besættelse uden hjælp udefra; man ryddede op efter de eftergivne osmannerne og blev herrer

i eget hus. Hos den tyrkiske venstrefløj er Lausannefreden desuden symbolet på en sejrrig anti-imperialistisk frihedskrig, der gør Tyrkiet til forbillede for et hvert tredjeverdensland og Atatürk til en revolutionær helt.

Dertil kommer, at skiftende regeringer i Ankara har ønsket at fremstille Tyrkiet som en magt med fredelige hensigter, der agtede at indrette sig efter de internationale spilleregler. Til det formål har Atatürks 1931-tolkning af Lausannefreden med ”fred i verden,

fred hjemme” været et godt kort: Det har givet Tyrkiets allierede en mulighed for at spille med, når deres støtte til Tyrkiet i internationale fora har været påkrævet. Den villighed begyndte at smuldre med afslutningen af Den Kolde Krig, og er for indeværende nærmest helt forsvundet efter Tyrkiets engagement i Syrien og landets samarbejde med Rusland.

○○○